

TEISINGUMO PRIEŽIŪRA

PERKŪNO KAIP TEISĖJO FUNKCIJA, ATSPINDINTI MŪSŲ FOLKLORE, BUVO PASTEBĖTA DAR J. BALIO. ŠIA PERKŪNO VEIKLOS SFERĄ ILIUSTRUOJANTYS FAKTAI PATEIKTI JO PARENGTOJE TAUTOSAKOS PUBLIKACIJOJE „PERKŪNAS LIETUVIŲ LIAUDIES TIKĖJIMUOSE“ (3, p. 204–205). Tai – gana įvairios tematikos tikėjimai. Jie čia bus pasitelkti ir analizuojami, papildžius šiuos faktus dar ir kitais panašaus pobūdžio duomenimis, kuriuos pavyko aptikti istoriniuose šaltiniuose bei tautosakoje.

Perkūnas kaip teisiantis dievas visų pirma atsiskleidžia tikėjimuose apie griaustinio nutrenktą žmogų. Juose parodoma, kaip žmogus vertinamas, teisiamas Perkūno ir ką skiria šis dievas jam po mirties. Be to, čia išryškėja, kokiais kriterijais remdamasis griaustinio dievas teisia žmones.

Žinoma, kad Perkūno nutrenkto žmogaus likimas ypatingas. Paprastai sakoma, kad toks žmogus yra laimingas: „Apie griausmo nutrenktą žmogų pasakoja, kad jis yra laimingesnis, nekaip pats numiršta“ (LTR 757/91/). Perkūno nutrenktas žmogus laikomas ne tik laimingu, bet ir šventu: „Perkūno nutrenktas žmogus laikomas šventu, ščėslyvu“ (LTR 374/2164/).

Sakmėse apie Dievo /Perkūno ir velnio ginčą (LPK 3453 A) išryškėja, kodėl Perkūnas nutrenkia žmogų: „Dievas sako: „Aš jus grausmu išmušiu“. O velnias sako: „Kaip tu mane muši, tai aš in žmogų lįsiu“. O Dievas sako: „Kad aš žmogų in sau pasiimsiu. Jei grausmas žmogų užmuša, tai Dievas iš rozo jį pasiima – laimingas skaitos“ (LTR 724/70/)¹. Žmogus užmušamas Perkūno dėl to, kad jame lindi pasislėpęs velnias. Tai aiškiai

¹ Vienuose sakmės variantuose kaip su velniu besiginčijantis ir kovojantis herojus minimas Dievas (LTR 832/476/; LTR 1032/144/; LTR 1289/112/), kituose – Perkūnas (LTR 752/38/; LTR 879/23/; LTR 3670/110/).

patvirtina ir latvių analogiškos tematikos sakmės: „Pėrkons celas tad, kad velns strīdas ar Dievu. „Tu mani nenositīsi, es noslėpšos“. „Nė, nenoslėpsies“. „Es cilvėkā ielīdīšu un noslėpšos“. „Kad cilvėku nosperšu, tad piedošu viņam grėkus, bet tevi vispirms dabūšu“. Tāpēc pėrkona laikā vajaga sėdēt mājā, aizdedzināt sveci un lūgt Dievu“ (81, p. 1401). (Perkūnija kyla tada, kai velnias ginčijasi su Dievu. „Tu manęs neužmuši, aš pasislėpsiu“. „Aš į žmogų įlįsiu ir pasislėpsiu“. „Kai žmogų nutrenksiu, tai atleisiu visas jo nuodėmes, o tave vis tiek pasieksiu.“ Todėl perkūnijos metu reikia sėdėti namie, užsidegti žvakę ir melstis). Ir čia teigiama, kad velnias ketina pasislėpti žmoguje. Tačiau tai nesustabdo griaustinio dievo. Kartu su velniu jis grasina užmušti žmogų, nors pastarąjį laiko nekaltu. Kaip kompensacija už nutrenkimą žmogui atleidžiamos visos nuodėmės. Apie nuodėmių nutrenktam žmogui atleidimą kalbama ir lietuvių sakmėse: „Žmogus, nutrenktas Perkūno, yra laimingas, nes jam atleidžiamos nuodėmės“ (LTR 832/477/; žr. taip pat LTR 832/478/). Taigi Perkūno nutrenktas žmogus tampa tyras, nekaltas ir, kaip anksčiau minėta, laimingas bei šventas. Beje, nuodėmių atleidimas gali būti vertinamas ir kaip naujoviškas motyvas, tačiau tvirtai to neteigiame. Juk Perkūno trenksmas, kaip jau aiškinta, turėjo ir sakralizuojančios galios. Griaustinio dievo ženklų pažymėtas žmogus tampa laimingas dar ir todėl, kad jis patenka į Perkūno globą. Toks žmogus tampa tarsi Perkūno nuosavybe: „Perkūno nutrenktas žmogus esąs laimingas, nes jis patenkaš po mirties Perkūno dvaran ir visų labai gerbiamas ir mylimas“ (LTR 832/481/). Matyt, Perkūnas turėjęs savo dvarą, savo karalystę. Perkūno karalystė minima maldelėse į jauną Mėnulį. Laikoma, kad tai yra kažkas nepaprastai gera ir ko gali būti palinkėta žmogui kaip viena aukščiausių vertybių (greta sveikatos): „Mėnuo, mėnuo, mėnulėli, dangaus šviesus dievaitėli, duok jam ratų, man sveikatų, duok jam pilnystį, man Perkūna karalystį“ (LTR 2088/275/). „Jaunas Mėnesėli, mūsų karalėli, tu švieti visados, mum linksmini. Pamatom jį ir visi nusiramenam, visi nusilinksminam. Ataneši tu man visokių loimį. Kad tau Dievas dat pilnystį, o mum Perkūno karalystį“ (BLTL, Nr. 2, p. 17). Kitose maldose į jauną Mėnulį vietoje Perkūno karalystės minima dangaus karalystė:

Jaunas mėnuo jaunikaitis,
 Dangaus žemės karalaitis,
 Tau aukso ratų, a man sveikatų,
 Tau ponystą, man dangaus karalystą.

LTR 3719(89)¹

¹ Prie šios maldelės Mėnuliui pateikta pateikėjos pastaba: „Motulė mane išmokė kalbėti šitų maldelį: „Kalbėk šitų maldelį. Kai numirsi – dangun nuveisi“ (LTR 3719/127/).

„Ai šviesus šviesus Mėnulėli! Dungun ratų, man sveikatų; tau pilnystį, man dungaus karalystį“ (BLTL, Nr. 47, p. 20). „Tegul bus pagarbintas jaunas Mėnulis, tau dangus ir žemė, man dangaus karalystė“ (BLTL, Nr. 48, p. 20).

Žinoma tikėjimų apie Perkūno nutrenktą žmogų, kuriuose sakoma, kad toks griaustinio paliestas žmogus tiesiog patenka į dangų, nenurodant jo santykio su griaustinio dievu: „Žmogus, užmuštas grausmo, eina dangun“ (LTR 840/181, 18/). „Griausmā nutrinktų žmogų skaitā laimingu dunguje“ (LTR 1032/138/). Turbūt toji Perkūno karalystė ir buvusi danguje.

M. Pretorijaus užfiksuotuose tikėjimuose skiriama geras ir blogas Perkūno nutrenktas žmogus. Kaip žinoma, perkūnai taip pat buvo diferencijuojami tam tikru principu – pagal pasaulio šalis. Iš skirtingų pasaulio šalių ateinančių perkūnių interpretacijoje glūdi tam tikras vertybinis aspektas. Iš pietų ateinantis griaustinis paprastai lemdavo ir pranašaudavo ką nors gera. M. Pretorijaus pateiktame aiškinime gera, tai yra „Dievui miela“ žmogų („der ist Gott lieb gewesen“) nutrenkia iš rytų į pietus arba vakarus einantis griaustinis, blogą, nuodėmingą („der ist wegen seiner Sünden gestorben“) – iš vakarų į rytus traukiantis griaustinis (102, p. 538). Tiesa, ne visuomet Perkūnas šitokiu būdu skaidomas į kelis perkūnus. Jei Perkūnas – vienintelis, tuomet ir teisia jis pats vienas – ir gerus, ir blogus žmones.

Kai kuriuose tikėjimuose visiškai aiškiai teigiama, kad Perkūnas nutrenkia būtent blogus žmones ir jie eina tiesiog į pragarą: „Žmogus, kurį užmuša perkūnas, esąs blogas ir einąs į pragarą, net jo švėstuos kapuos nelaidoja“ (LTR 940/16/). „Kada nutrenkia žmogų, sako, kad jis blogai elgėsi, ir Dievas liepęs jį nutrenkti“ (LTR 763/54a/). „Dievas ilgai laukia žmogaus pasitaisymo, bet nesulaukęs nutrenkia jį. Perkūno nutrenktas žmogus eina tiesiog pragaran“ (LTR 759/13/). Šie tikėjimai, matyt, jau paveikti krikščionybės. Iš turimų duomenų galima suabejoti, ar teisingumo prižiūrėjimo funkcija Perkūnui priklausė nuo seno, ar jis ją įgijo vėliau, kai buvo traktuojamas kaip Dievo valios vykdytojas, kaip baudžiantis tuos, kurie nesilaiko Dievo įsakymų (pvz.: „Perkūnas kaip teisingumo prižiūrėtojas seka žmonių darbus ir, kurie nesilaiko Dievo įsakymų, tuos nubaudžia“ LTR 757/139/). Neneigiant to, kad pažiūrai į Perkūną kaip Dievo valios vykdytoją susiformuoti galėjo turėti įtakos krikščionybė, vis dėlto nemaža yra, be anksčiau pateiktų, ir tokių faktų, kurie rodo Perkūną kaip autonomišką dievą turėjus teisingumo prižiūrėtojo funkciją.

Vienas ryškiausių pavyzdžių, liudijančių Perkūną kaip teisiantį dievą, yra padavimas apie žiaurų poną, kurį užmuša Kalėdų rytą perkūnas (KbPK 107 A). Daugumoje padavimų variantų tasai ponas vadinamas Čičinsku. Perkūnas nubaudžia jį už žiaurumą, žvėrišką elgesį su žmonėmis, už jo lėbavimus ir palaidą gyvenimą. Sakoma, kad Čičinskas labai skriaudė savo pavaldinius ir nežmoniškai juos išnaudavo. Kalną, ant kurio stovėjo dvaras, žmonės supylė savo rankomis – sunėšė rieškutėmis žemes (LMD I 814/4/). Apie jo nedorybes buvo pasakojami baisūs atsitikimai. Sakysim, Čičinskas liepdavo žmogeliui įlipti į medį ir kukuoti, o patsai šaudavo, sakydamas, kad žiema – nevalia kukuoti (LMD I 158/1/). Būdavo, paima iš žindančios moteriškės kūdikį, užkiša už suolo, sutraiško, o šuniuką duoda žindyti (LMD I 814/4/). Kūčių naktį jis lėbavo, su draugais gėrė midų (LTR 829/7/), padegė miestelį ir, įjojęs į bažnyčią, nušovė kunigą (LTR 406/266/). Paskui jis ėmė šaudyti į dangų, bet čia trenkė perkūnas ir užmušė poną (LTR 406/266/). Padavimo variantuose labai aiškiai reiškiamas mintis, kad Perkūnas nuteisia Čičinską už jo nežmoniškumą.

Nedorybės, už kurias baudžia griaustinio dievas, – gana įvairios. Jos atsiskleidžia ir kituose tautosakos kūriniuose.

Ypač akivaizdžiai pasireiškia Perkūno nepakantumas tada, kai kas nors tyčiojasi iš jo – ar velnias, ar žmogus. Dievas turi būti gerbiamas. Tos taisyklės nepaisančius ir jį kaip Dievą ignoruojančius Perkūnas nutrenkia: „Vienas žmogus griaudžiant pajuokavo. Jis buvo pavarde Norkūnas. Griaudė ir jis pasišidino tarydamas: „Aš Norkūnas, tu perkūnas, mušk mane“. Taip tan rozi trinktelėjo ir jį užmušė“ (LTR 374c/1313/). Galbūt žmogus, erzinantis Perkūną, primena jam velnią, kuris taip pat tyčiojasi iš griausmavaldžio audros metu. Vienas žmogus iš tiesų panašiai kaip velnias griaustiniui griaudžiant rodė Perkūnui pasturgalį sakydamas: „Še, tau, Perkūnali – patrūbyk man į pasturgalį“ (LTR 758/76/). Perkūnas supykęs taip į jį spyrė, jog šis į purslus išėjo. Išsišokėliai būdavo įsimenami ir kaimo bendruomenėje apie juos būdavo pasakojami įvairūs atsitikimai. Tarkim, vienas piemuo Perkūnui bildant sakęs, kad tai ne Perkūnas griaudžia, o jo tėvas parvažiuojęs su telega. Toks piemens elgesys pasmerkiamas pačių pasakotojų, taip jį įvertinant: „Jis visai nebijojęs Perkūno trenksmo, treikėjimo, lyg čydojęsis ir visokiais būdais niekinęs patį Perkūną“ (LTR 758/75/). Be abejo, užtai Perkūnas jį nutrenkia.

Tikėjimuose pažymima, kad Perkūnas nutrenkia ir prastai tam tikrus darbus dirbančius žmones. Vienas tokių netinkamai atliktų darbų –

artojo perarta ežia: „Kursai žmogus ažen peraria, jin už tai Pėrkunas muša“ (BsFM, p. 179).

Kartais tiesiog teigiama, kad Perkūnas nubaudžia nedorėlius. Taip pat ir vagis. A. Juškos „Lietuvių kalbos žodyno“ rankraštyje pateikiamas toks posakis: „Vagi perkunija negraudusi nutrenkė“ (JŽ, p. 813). Viename tikėjime aiškinama, kad Perkūnas trenkia į namus to žmogaus, kuris iš žaibo uždegtos trobos ką nors pasiima sau: „Kai Perkūnas trenkia į kokį trobesį ir tam trobesiui degant jei koks nors žmogus pavogęs kokį nors daiktą parsineš į namus, tai vėliau ar anksčiau vis tiek į tą trobesį trenks Perkūnas“ (LTR 757/139/).

M. Pretorijaus veikale pažymima, kad Perkūnas ne visuomet uždega namą, į kurį buvo trenkęs: jei trenkia į kieno nors namą, bet jo neuždega, tai laiko, kad ten gyvenęs geras žmogus, ir sako, kad jisai buvo Dievui ypatingai mielas, jei jo namas išliko (102, p. 536). Atrodytų, kad gero žmogaus trobesių Perkūnas nesudegina. Tačiau, anot M. Pretorijaus, Perkūnas gali trenkti (bet nebūtinai uždegti) į tuos namus, kuriuose yra Aitvaras“ (102, p. 536). Vadinasi, namai gali nukentėti nuo Perkūno, jei juose randa prieglobstį jo priešininkas.

Perkūnas taip pat nepakantus garbėtroškoms, puikybės kupiniems žmonėms. Tai atsiskleidžia smulkiojoje tautosakoje: „Kas per daug aukštai kyla, tam Perkūnas liepia grįžti“ (LMD I 257/402/). „Kas per daug aukštai kyla, tam perkūns liepia grįžt“ (LMD I 280/25/). Žinoma tokia gana populiari patarlė: „Kas save giria, tą perkūnas spiria“ (LTR 69/441/55/), „Kas save girs, tą Perkūnas spirs“ (LMD III 225/78/), „Kas pats save giria, tą perkūnas trenkia“ (LTR 3773/60/), „Kas pats savė gēr, tu perkuns spēr“ (LTR 1314/13/; žr. taip pat LTR 613/250/32/; LTR 4168/48/; LTR 5118/525/; LTR 5135/30/223/). Aiškiai pasakyta, kad Perkūnas baudžia pagyrūnus. Tačiau egzistuoja ir visiškai priešingos prasmės patarlė, tarsi kuklumas būtų yda: „Kas savęs negir, tan perkuns muš“ (LMD I 939/299/). „Kas savęs negiria, į tą perkūnas trenkia“ (LTR 4168/49/; žr. taip pat LMD I 863/442/; LMD I 1060/1143/). Antroji patarlė galėjo būti sukurta pagal pirmosios pavyzdį, tik suteikiant jai priešingą reikšmę ir šiek tiek ironišką, humoristinį atspalvį¹.

¹ Latvių tautosaka taip pat patvirtinta, kad Pėrkonas buvo susijęs su teisingumo palaikymu. Viename padavime pasakojama, kad senais laikais nesutarė du kaimynai, kuriam priklausė akmuo, gulėjęs ant jų žemių ribos. Dėl to akmenis tarp kaimynų užvirė neapykanta. Visa tai matė ir girdėjo Pėrkonas: jam šis konfliktas labai nepatiko ir jis nusprendė padaryti tam galą. Vieną dieną kilo audra ir Pėrkonas, labai supykęs, perskėlė akmenį į dvi puses, kad kiekvienas kaimynas turėtų savo dalį. Abu kaimynai atbėgo į trenksmo vietą ir susitiko prie perskelto akmens. Susigėdę abu susižvalgė, padavė vienas kitam ranką ir liovėsi pyktis. Pėrkonas buvo labai patenkintas, kad jam pavyko abu kaimynus sutaikyti (LTT, p. 79).

Taigi pateikti pavyzdžiai rodo, kad griaustinio dievas lietuvių tautosakoje galėjo pasireikšti kaip teisingumo ir tvarkos socialinėje plotmėje palaikytojas. Įdomu, kad ši funkcija lietuvių mitologijoje priskiriama griaustinio dievui. Daugelyje kitų mitologijų su juridine funkcija paprastai siejamas Vyriausiasis panteono Dievas. Teisingumo priežiūros funkcija rodytų, kad Perkūnas kadaise galėjo būti Aukščiausiu Dievu. Tačiau tai patvirtinančių duomenų vis dėlto turime nedaug.